

Economic Instruments in the Service of Political Strategy: An Analysis of Asymmetric Relations between Iran and Jordan during the Pahlavi II Era (1946–1979)

Amir Hossein Davoodvandi*

Masoud Bayat**

Abstract

International relations are often shaped by disparities in the economic, political, and military capabilities of states. During the reign of Mohammad Reza Shah (the Pahlavi II era), Iran possessed considerable economic and military resources and thus occupied the stronger position in its relations with Jordan. By contrast, Jordan, due to its limited domestic resources and reliance on external assistance, functioned as the weaker actor within this bilateral relationship. This study aims to analyze the role of Iran's economic instruments in influencing Jordan's policies and behavior, while also examining the mechanisms through which Jordan benefited from this asymmetric relationship. The main research question asks how Iran employed economic tools in pursuit of its political and security objectives, and how Jordan was able to utilize the asymmetric structure of the relationship to its advantage. The research adopts a descriptive–analytical approach. Data were collected through library-based and archival sources and analyzed within the framework of the theory of asymmetric relations. The findings indicate that Iran, through development loans, grants, and infrastructure projects, was able to guide certain Jordanian policies in directions compatible with its own strategic interests, particularly during periods of

* Ph.D. Candidate of History of Iran, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author),
Amir.davoodvandi@ut.ac.ir, Orcid: 0009-0009-0552-3867.

** Associate Professor of the History and Civilization of Islamic Nations, University of Zanjan, Zanjan, Iran,
masoud.bayat@znu.ac.ir, Orcid: 0009-0005-4966-6166.

Date received: 01/02/2026, Date of acceptance: 17/06/2026

crisis. At the same time, Jordan leveraged these forms of support to strengthen its domestic capacities and enhance its political and economic stability. Overall, the study demonstrates that economic resources functioned as a strategic instrument for Iran, while simultaneously revealing the relative agency of Jordan within an asymmetric relationship.

Keywords: Iran–Jordan Relations, Pahlavi II Era, Asymmetric Relations, Economic Instruments, Foreign Policy.

Introduction

This article examines the asymmetric relations between Iran and Jordan during the Pahlavi II era and argues that economic instruments were employed as strategic tools in the service of political and security objectives. In the context of international relations, unequal distributions of economic, political, and military power often shape the behavior of states and the structure of bilateral ties. During the period under study, Iran possessed greater financial capacity, broader access to development resources, and stronger strategic leverage than Jordan. Jordan, by contrast, remained constrained by limited domestic resources and sustained dependence on external assistance. Within this asymmetrical environment, Iran used economic means not merely as forms of aid or development support, but as instruments of influence. Through development loans, grants, preferential credit facilities, and participation in infrastructure and institutional projects, Iran sought to steer Jordan's policies in directions compatible with its own regional goals. At the same time, Jordan was not a passive recipient. It used the opportunities created by this relationship to strengthen domestic capacities, manage crises, and enhance political and economic stability. The central question of the article is therefore twofold: how did Iran's economic tools serve its political strategy, and how did Jordan benefit from the asymmetrical structure of the relationship?

Materials & Methods

The article adopts a descriptive–analytical methodology and is grounded in the theory of asymmetric relations. This theoretical framework is useful because it explains how differences in power shape bilateral interactions without reducing them to simple domination. In asymmetric relations, the stronger actor can exert pressure through financial, political, or institutional means, while the weaker actor may still retain limited agency by leveraging its own sensitivities and strategic

3 Abstract

importance. The research is based on library and archival sources. The archival materials show that Iran's economic relations with Jordan were not limited to short-term assistance. Rather, they included a broader set of strategic instruments such as development loans, non-repayable grants, and support for urban, educational, cultural, environmental, and financial projects. These materials allow the article to trace the practical mechanisms through which economic support was translated into political influence. The study also distinguishes between different levels of economic intervention. Some forms of support were direct and immediate, such as cash grants and project financing; others were indirect and structural, such as investment in financial institutions and participation in decision-making mechanisms. This distinction is important because it reveals how economic power operates both at the level of visible assistance and at the level of longer-term institutional influence.

Discussion & Result

The findings demonstrate that Iran's economic tools functioned as part of a broader strategy of political influence. Development loans and grants were not simply humanitarian or technical assistance; they were mechanisms through which Iran could shape Jordanian behavior, reinforce strategic alignment, and extend its presence in sensitive domains. Infrastructure projects, including housing, urban development, water supply, and educational and cultural initiatives, helped embed Iranian influence within Jordan's material and institutional landscape. A recurring pattern in the evidence is that Iranian support often created forms of technical, financial, or institutional dependence. For example, in urban infrastructure projects, Jordan gained improved operational capacity, but the design, financing, and execution of projects frequently remained tied to Iranian resources or approval. In educational and cultural initiatives, Iran supported projects that strengthened its soft power and expanded its influence over knowledge production, technical training, and cultural exchange. Similarly, environmental and natural resource projects, though smaller in scale, had strategic value because they tied Jordanian implementation capacity to Iranian expertise and financing. The article further shows that Iran's participation in Jordanian financial institutions represented a more structural form of influence. By purchasing shares in a Jordanian housing bank, Iran became a direct stakeholder in financial decision-making and development allocation. This demonstrates that economic influence extended beyond aid

dependency and into the institutional core of Jordan's development mechanisms. At the same time, the study confirms that Jordan was not entirely without agency. It benefited from Iranian support to strengthen domestic stability, improve infrastructure, and mitigate vulnerability in critical sectors. In this sense, Jordan utilized the asymmetrical relationship to secure resources that it could not easily generate internally. The relationship was therefore not one-sided. Rather, it was a negotiated asymmetry in which the stronger actor sought political leverage and the weaker actor sought survival, stability, and development benefits.

Conclusion

The article concludes that economic resources were central instruments of Iranian foreign policy toward Jordan during the Pahlavi II era. Iran's loans, grants, investment activities, and development projects were deployed to shape Jordanian policies and strengthen Iran's regional position. These instruments operated at multiple levels: they provided material support, generated technical and institutional dependence, and facilitated long-term influence in strategic sectors. However, the study also reveals that asymmetry does not eliminate the agency of the weaker state. Jordan used Iranian support to reinforce its own domestic capacities and to navigate regional and internal pressures. Thus, the bilateral relationship should be understood neither as a simple donor-recipient relation nor as complete domination, but as an asymmetric interaction in which both sides pursued distinct interests. In broader theoretical terms, the article shows that economic instruments are not neutral tools of development. In asymmetric international relations, they can become strategic mechanisms of influence, bargaining, and political control. At the same time, weaker actors may extract benefits from such relations by using external support to compensate for structural limitations. The Iran–Jordan case in the Pahlavi II era therefore illustrates both the instrumentalization of economics in foreign policy and the relative agency that persists within unequal relations.

Bibliography

- al-Mobidien, Mohannad. (2016, December 27). Jordan-Iran relations: History and future. *International Institute for Iranian Studies (Rasanah IIIS)*. <https://rasanah-iiis.org/english/?p=2342>
- Al-Sarayreh, Mohammad Musa. (2004). *Jordan's Position on the Iran–Iraq War (1980–1988)*. Jordan: Scientific Research Center, Mutah University. [in Arabic]

5 Abstract

- Ben Hammou, Salah., & Powell, Jonathan. (2025). Following the Free Officers: Explaining the politics of coup contagion and containment. *International Studies Review*, 27(4), Article viaf033. <https://doi.org/10.1093/isr/viaf033>
- Bigdeli, Ali. (1989). *Political and Economic History of Iraq*. Tehran: Miras-e Melal Historical Studies and Publications Institute. [in Persian]
- Contemporary History of Arab Countries, 1917–1970*. (1981). Translated by Mohammad-Hossein Shahri. Tehran: Ava. [in Persian]
- Dhanoun, Fawwaz Muwaffaq. (2013). Jordanian–Iranian Relations, 1980–2003: A Political Study. *Journal of Regional Studies*, 10(29), 191–224. Mosul University, Center for Regional Studies. [in Arabic]
- Ettela'at, no. 10049, 30 October 1959. [in Persian]
- Ettela'at, no. 10055, 6 November 1959. [in Persian]
- Ettela'at, no. 14600, 4 January 1975. [in Persian]
- Ettela'at, no. 14601, 5 January 1975. [in Persian]
- Ettela'at, no. 14602, 6 January 1975. [in Persian]
- Ettela'at, no. 14603, 7 January 1975. [in Persian]
- Ettela'at, no. 14604, 8 January 1975. [in Persian]
- Ettela'at, no. 16348, 31 January 1981. [in Persian]
- Ettela'at, no. 6990, 28 July 1949. [in Persian]
- Ettela'at, no. 7080, 16 November 1949. [in Persian]
- Fardoust, Hossein. (2021). *The Rise and Fall of the Pahlavi Monarchy*. Vol. 1. Tehran: Ettela'at. [in Persian]
- Gasiorowski, Mark and others. (2015). *Politics and Government in the Middle East and North Africa*. Translated by Askar Ghahramanpour. Tehran: Amirkabir. [in Persian]
- Ghadr, Mansour. (1969). *The Hashemite Kingdom of Jordan*. Amman: n.p. [in Persian]
- Ghasemian, Ruhollah; Mirabdolahi, Seyed Bahador; Fakhari, Ramin. (2022). An Analytical Evaluation of the Political and Economic Relations between the Islamic Republic of Iran and Jordan (2011–2022). *Quarterly Journal of Strategic Studies in Public Policy*, 12(44), 216–233. [in Persian]
- Hudson, Michael C. (1972). Developments and setbacks in the Palestinian resistance movement, 1967–1971. *Journal of Palestine Studies*, 1(3), 18–36. <https://www.palestine-studies.org/en/node/38187>
- Institute for Political and International Studies (IPIS). (2021, June 25). *Assessment of Iran-Jordan Relations*. Retrieved from <https://psri.ir/?id=kii5klxf> [in Persian]
- Irvine, Verity.Elizabeth., Jaber, Kamel.S.Abu., Bickerton, Ian.J. (2026, January 31). Jordan. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Jordan>
- Kasraei, Mohammad Salar, & Asghari, Behzad. (2023). Construction of development program in Pahlavi era in Iran. *Economic History Studies of Iran*, 12(2), 215–238. [in Persian]

- Kayhan, no. 2079, 15 March 1950. [in Persian]
- Kayhan, no. 5117, 24 July 1960. [in Persian]
- Kayhan, no. 5121, 28 July 1960. [in Persian]
- Kayhan, no. 5125, 2 August 1960. [in Persian]
- Library, Museum and Document Center of the Islamic Consultative Assembly, 48/0/38/18Q; 48/1/2/15/18Q; 48/1/2/6/18Q; 262/2/54/21Q; 10/0/73/23Q; 13/0/73/23Q; 12/0/73/23Q; 4/0/73/23Q. [in Persian]
- Managhebati, Mohammad Reza. (1996). *Jordan*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [in Persian]
- National Library and Archives of Iran (Sazman-e Asnad va Ketabkhaneh-ye Melli-ye Iran), 19711/220; 4503/220; 146/220; 26686/220; 13264/220; 19481/220; 151/220; 16732/220; 5914/220; 422/220; 4675/220; 16282/220; 34303/230; 35793/230; 27237/230; 9643/230; 28180/230; 136516/240; 136059/240; 132980/240; 24503/264; 29148/264; 47075/297; 51656/297. [in Persian]
- Nejati, Gholamreza. (2000). *Twenty-Five Year Political History of Iran*. Tehran: Rasa. [in Persian]
- Parvazi, Maryam. (2007). *The Role and Influence of Imam in Syria and Jordan*. Mashhad: Qaf Mashhad-al-Reza Publishing. [in Persian]
- Proceedings of the Eighteenth Majles (National Consultative Assembly), Session 117. [in Persian]
- Proceedings of the Sixteenth Majles (National Consultative Assembly), Session 153. [in Persian]
- Raeesinejad, Arash. (2024). *The Shah and the Chessboard of Power in the Middle East: Iran, the Iraqi Kurds, and the Shiites of Lebanon, 1958–1979*. Translated by Parisa Farhadi. Tehran: Ney. [in Persian]
- Türk, Kerem. (2025). Strategic alignments under fire: Iran's Pahlavi-era alliances and the balance of threat framework. *The Journal of Iranian Studies*, 9(2), 453–484. <https://doi.org/10.33201/iranian.1740348>
- U.S. Department of State. (1958, August 12). *Arab nationalism as a factor in the Middle East situation* (Special National Intelligence Estimate 30–3–58, Document 40). In *Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Volume XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula*. Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v12/d40>
- U.S. Department of State. (1958, July 29). Issues arising out of the situation in the Near East (Paper prepared by the National Security Council Planning Board, Document 35). In *Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Volume XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula*. Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v12/d35>
- U.S. Department of State. (1966, May 21). The Arab threat to Iran (Intelligence Memorandum No. 1355/66, Document 139). In *Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume XXII: Iran*. Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v22/d139>
- U.S. Department of State. (1970, September 3). Iran's international position (Special National Intelligence Estimate 34–701, Document 86). In *Foreign Relations of the United States, 1969–*

7 Abstract

1976, *Volume E-4: Documents on Iran and Iraq, 1969-1972*. Office of the Historian.
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d86>

Womack, Brantly. (2016). *Asymmetry and International Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yasini, Seyed Esmail. (2021). *An Introduction to the Foreign Policy of the Hashemite Kingdom of Jordan*. Tehran: Abrar Moaser Tehran International Studies and Research Institute. [in Persian]

ابزار اقتصادی در خدمت استراتژی سیاسی: مطالعه روابط نامتقارن ایران و اردن در دوره پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۲۵ش)

امیرحسین داوودوندی*

مسعود بیات**

چکیده

روابط بین‌الملل همواره تحت تأثیر تفاوت توانمندی‌های اقتصادی، سیاسی و نظامی میان کشورها قرار دارد. در دوره پهلوی دوم، ایران با منابع قابل توجه اقتصادی و نظامی، نقش بازیگر قوی‌تر در روابط با اردن را ایفا می‌کرد، در حالی که اردن به دلیل محدودیت منابع و وابستگی به حمایت‌های خارجی، بازیگر ضعیف‌تر محسوب می‌شد. این پژوهش با هدف تحلیل نقش ابزارهای اقتصادی ایران در هدایت رفتار و سیاست‌های اردن و بررسی سازوکارهای بهره‌برداری اردن از موقعیت نامتقارن انجام شد. پرسش اصلی مطالعه این است که چگونه ابزارهای اقتصادی ایران در خدمت اهداف سیاسی و امنیتی آن قرار گرفت و اردن چگونه توانست از موقعیت نامتقارن بهره‌بردار شود. پژوهش توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی گردآوری شده‌اند و در چارچوب نظریه روابط نامتقارن تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد ایران با وام‌های توسعه‌ای، کمک‌های بلاعوض و پروژه‌های عمرانی، توانست سیاست‌های اردن را به در راستای منافع خود هدایت کند، به‌ویژه در شرایط بحرانی. اردن نیز با پذیرش این حمایت‌ها، ظرفیت‌های داخلی خود را تقویت و ثبات سیاسی و اقتصادی خود را افزایش داد. پژوهش نشان

* دانشجوی دکتری تاریخ ایران، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، Amir.davoodvandi@ut.ac.ir
Orcid: 0009-0009-0552-3867

** دانشیار تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران، masoud.bayat@znu.ac.ir
Orcid: 0009-0005-4966-6166

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۷

می‌دهد اقتصاد ابزاری استراتژیک برای ایران و همزمان عاملیت نسبی اردن را در روابط نامتقارن آشکار می‌کند.

کلیدواژه‌ها: ایران اردن، پهلوی دوم، روابط نامتقارن، ابزارهای اقتصادی، سیاست خارجی.

۱. مقدمه

روابط بین‌الملل همواره متأثر از تفاوت توانمندی‌ها و قدرت نسبی میان کشورها بوده است. در این میان، روابط میان کشورهای که تفاوت قابل توجهی در منابع اقتصادی، توان نظامی و نفوذ سیاسی دارند، نمونه‌های روشنی از روابط نامتقارن ارائه می‌دهد. ایران و اردن در دوره پهلوی دوم، نمونه‌ای برجسته از چنین رابطه‌ای هستند؛ کشوری با قدرت اقتصادی و نظامی قابل توجه در منطقه (ایران) در کنار کشوری کوچک‌تر و کمتر توانمند (اردن)، که با محدودیت‌های منابع و آسیب‌پذیری نسبی، می‌بایست در تعامل با همسایه و متحد قدرتمندتر، سیاست‌های دفاعی و دیپلماتیک خود را مدیریت کند.

سیاست خارجی ایران در این دوره با هدف تثبیت موقعیت منطقه‌ای، مقابله با نفوذ کشورهای رقیب و افزایش اعتبار بین‌المللی طراحی می‌شد. تهران با بهره‌گیری از منابع اقتصادی روبه‌رشد خود، به دنبال ایجاد شبکه‌ای از متحدان وفادار در غرب آسیا بود تا بتواند از ثبات داخلی و امنیت مرزهایش اطمینان حاصل کند. تعاملات با کشورهایی که از نظر ژئوپلیتیکی و سیاسی اهمیت داشتند، از جمله اردن، در اولویت قرار داشت. این روابط نه تنها شامل جنبه‌های سیاسی و امنیتی بود، بلکه ابزارهای اقتصادی، همچون کمک‌های مالی، وام‌های توسعه‌ای و پروژه‌های عمرانی و فرهنگی، به عنوان اهرم‌هایی برای پیشبرد اهداف سیاسی ایران مورد استفاده قرار می‌گرفت. با توجه به محدودیت منابع داخلی و وابستگی شدید به حمایت‌های خارجی، اردن در این دوره در موقعیت طرف کوچک‌تر قرار داشت و باید از این روابط حداکثر بهره را می‌برد و استقلال نسبی خود را حفظ می‌کرد. بدین ترتیب، روابط ایران و اردن نمونه‌ای روشن از مدیریت روابط نامتقارن اقتصادی و سیاسی در غرب آسیای مدرن است، که در آن طرف بزرگ‌تر (ایران) با ابزار اقتصادی تلاش می‌کند نفوذ و اهداف خود را محقق سازد و طرف کوچک‌تر (اردن) با دیپلماسی و بهره‌گیری از محدودیت‌های طرف بزرگ‌تر، منافع خود را تأمین می‌کند.

پرسش اصلی این پژوهش این است: ابزارهای اقتصادی ایران چگونه در خدمت استراتژی سیاسی آن قرار گرفت و اردن چگونه توانست از موقعیت نامتقارن خود

بهره‌برداری کند؟ فرضیه این است که ایران با استفاده از ابزارهای اقتصادی شامل وام‌ها، اعتبارات ترجیحی و کمک‌های بلاعوض، توانست رفتار و سیاست‌های اردن را در جهت منافع سیاسی و امنیتی خود هدایت کند، در حالی که اردن با پذیرش این حمایت‌ها، از موقعیت نامتقارن برای تقویت ظرفیت‌های داخلی، مدیریت بحران‌ها و افزایش ثبات سیاسی و اقتصادی خود بهره برد. این پژوهش می‌تواند بینشی درباره نقش ابزارهای اقتصادی در تحقق اهداف استراتژیک و عملکرد کشورها در روابط نامتقارن ارائه کند و نشان دهد چگونه قدرت اقتصادی می‌تواند به جای اجبار مستقیم، رفتار طرف ضعیف را هدایت نماید.

۲. چارچوب نظری

نظریه روابط نامتقارن (Asymmetric Relationships) بر این اصل استوار است که تفاوت توانمندی‌های اقتصادی، سیاسی و نظامی کشورها نه تنها واقعیتی ساختاری در نظام بین‌الملل است، بلکه الگوهای رفتار، حساسیت‌ها و تصمیم‌گیری طرفین را در روابط دوجانبه شکل می‌دهد. در چنین روابطی، طرف کوچک‌تر به دلیل محدودیت منابع و آسیب‌پذیری نسبی، بیش از طرف بزرگ‌تر تحت تأثیر پیامدهای تعامل قرار می‌گیرد و نسبت به تغییرات و فشارهای بیرونی حساس‌تر است، در حالی که طرف بزرگ‌تر از ظرفیت بیشتری برای تأثیرگذاری برخوردار است، اما همواره توان یا تمایل اعمال سلطه کامل را ندارد (Womack, 2016: 11). در این چارچوب، اختلاف توانمندی نسبی جایگاه طرفین را تعیین می‌کند. ایران در دوره پهلوی دوم با منابع اقتصادی و نظامی قابل توجه در موقعیت طرف بزرگ‌تر قرار داشت، در حالی که اردن با محدودیت منابع و وابستگی به حمایت‌های خارجی، طرف کوچک‌تر محسوب می‌شد. با این حال، نباید پنداشت که روابط نامتقارن الزاماً به سلطه یک‌جانبه منجر می‌شوند؛ بلکه طرف کوچک‌تر می‌تواند با بهره‌گیری از محدودیت‌ها و حساسیت‌های طرف بزرگ‌تر، استقلال و خودمختاری خود را حفظ کند (Ibid: xiii).

ابزارهای اقتصادی، شامل کمک‌های مالی، وام‌ها، سرمایه‌گذاری‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای، در روابط نامتقارن صرفاً نقش اقتصادی ندارند، بلکه به عنوان اهرم‌های سیاست خارجی عمل کرده و امکان مدیریت و جهت‌دهی به رابطه را برای طرف بزرگ‌تر فراهم می‌کنند. در حالی که طرف کوچک‌تر نیز می‌تواند با استفاده از نیازها و محدودیت‌های طرف مقابل، موقعیت داخلی و منطقه‌ای خود را تثبیت کند.

چند ویژگی کلیدی روابط نامتقارن عبارت‌اند از:

۱. واقعی بودن (Real): اختلاف توانمندی‌ها و تفاوت موقعیت‌ها یک واقعیت پایدار در روابط بین کشورها است.

۲. وابستگی متقابل (Relational): هر دو طرف در تعامل مؤثر هستند و اقدامات طرف بزرگ‌تر به واکنش طرف کوچک‌تر پاسخ می‌دهد.

۳. تاب‌آوری (Resilient): روابط نامتقارن معمولاً با مدیریت و توافق متقابل پایدار می‌مانند و سلطه کامل یا حل یک‌طرفه اختلاف، نتیجه معمول نیست (Ibid: 11-12).

کاربست این چارچوب نظری در تحلیل روابط ایران و اردن در دوره پهلوی دوم امکان بررسی هم‌زمان ابعاد اقتصادی، سیاسی و امنیتی را فراهم می‌کند. این رویکرد نشان می‌دهد که کمک‌ها و همکاری‌های اقتصادی ایران در اردن نه به‌عنوان کنش‌هایی مستقل، بلکه به‌عنوان ابزار سیاست خارجی و بخشی از منطق استراتژیک تهران در قبال ثبات داخلی اردن، تحولات ژئوپلیتیکی منطقه و نفوذ نیروهای رقیب عمل می‌کنند. در نتیجه، رفتار طرف کوچک و طرف بزرگ تحت تأثیر تفاوت توانمندی‌ها، منابع، حساسیت‌ها و میزان وابستگی متقابل شکل می‌گیرد و تحلیل روابط اقتصادی-سیاسی کشورها تنها در چارچوب منطق سیاسی و استراتژیک امکان‌پذیر است.

۳. پیشینه پژوهش

بررسی ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات مربوط به روابط ایران و اردن در دوره پهلوی دوم، بسیار محدود و پراکنده است و تاکنون پژوهش مستقلی که این روابط را به‌صورت منسجم و تحلیلی بررسی کند، انجام نشده است. بخش عمده آثار موجود یا ماهیتی توصیفی دارند یا تمرکز اصلی آن‌ها بر روابط دو کشور پس از انقلاب اسلامی ایران است و به دوره پیش از ۱۳۵۷ تنها به‌صورت گذرا پرداخته‌اند.

از جمله معدود آثار فارسی مرتبط، کتاب «کشور اردن هاشمی» تألیف منصور قدر (۱۳۴۸) است. این اثر که هم‌زمان با مأموریت دیپلماتیک نویسنده به‌عنوان سفیر ایران در اردن (۱۳۵۲-۱۳۴۶ش) نگاشته شده، اطلاعاتی درباره ساختار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اردن و نیز برخی جنبه‌های روابط دوجانبه ایران و اردن ارائه می‌دهد. با این حال، این کتاب در چارچوب پژوهش‌های توصیفی سستی قرار می‌گیرد و فاقد تحلیل نظری منسجم از

ابزار اقتصادی در خدمت استراتژی سیاسی: ... (امیرحسین داودوندی و مسعود بیات) ۱۳

منطق سیاست خارجی ایران یا نقش ابزارهای اقتصادی در روابط دوجانبه است. اثر دیگر، کتاب «درآمدی بر سیاست خارجی پادشاهی اردن هاشمی» نوشته سید اسماعیل یاسینی (۱۴۰۰) است که به صورت محدود و در چند صفحه به روابط ایران و اردن پیش از انقلاب اسلامی اشاره می‌کند و تمرکز اصلی آن بر سیاست خارجی اردن در دوره جمهوری اسلامی ایران است. از این رو، این اثر نیز به بررسی تفصیلی روابط اقتصادی و سیاسی دو کشور در دوره پهلوی دوم نمی‌پردازد.

در سال‌های اخیر، برخی مقالات به روابط ایران و اردن در دوره معاصر توجه نشان داده‌اند؛ از جمله مقاله قاسمیان، میر عبدالحی و فخاری (۱۴۰۱) با عنوان «ارزیابی تحلیلی روابط سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و اردن (۲۰۲۲-۲۰۱۱)» که روابط دو کشور را در چارچوب تحولات منطقه‌ای و تأثیر قدرت‌های بزرگ و بازیگران عربی بررسی می‌کند. با وجود ارزش این پژوهش، محدوده زمانی آن به سال‌های پس از بهار عربی اختصاص دارد و فاقد رویکرد تاریخی به ریشه‌های روابط دوجانبه در دوره پهلوی دوم است.

در مجموع، می‌توان گفت که خلأ پژوهشی روشنی درباره روابط ایران و اردن در دوره پهلوی دوم، به‌ویژه با تمرکز بر نقش کمک‌های اقتصادی، وام‌ها و ابزارهای غیرنظامی در سیاست خارجی ایران، وجود دارد. پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر این دوره و با بهره‌گیری از چارچوب نظری روابط نامتقارن، به این خلأ پاسخ دهد و تحلیلی منسجم از پیوند میان اقتصاد، سیاست و امنیت در روابط ایران و اردن ارائه کند.

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی، نقش ابزارهای اقتصادی در سیاست خارجی ایران نسبت به اردن در دوره پهلوی دوم را بررسی می‌کند. این پژوهش بر این فرض استوار است که روابط اقتصادی در چارچوب روابط نامتقارن، صرفاً ماهیتی اقتصادی نداشته و با ملاحظات سیاسی، امنیتی و راهبردی پیوند دارد. داده‌ها براساس مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده‌اند. اسناد مربوط به وام‌ها، کمک‌های مالی و پروژه‌های عمرانی ایران در اردن از سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی استخراج شده و در کنار مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، کتاب‌ها، مقالات و گزارش‌های پژوهشی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. تحلیل

داده‌ها با بهره‌گیری از چارچوب نظری روابط نامتقارن انجام شده است تا کمک‌های اقتصادی ایران نه تنها به عنوان ابزار حمایتی، بلکه به مثابه اهرم سیاست خارجی و نفوذ سیاسی-امنیتی تبیین شود.

۵. روابط دوجانبه ایران و اردن هاشمی در دوره پهلوی دوم

۱.۵ پایه‌گذاری روابط دوجانبه ایران و اردن هاشمی و عهدنامه مودت

روابط رسمی ایران و اردن در دوره معاصر، ریشه در سال‌هایی پیش از استقلال اردن دارد؛ دورانی که ایران در سرزمین شام دارای نمایندگی کنسولی بود و پس از استقرار سلطه بریتانیا بر فلسطین و اردن، کنسولگری خود را در بیت المقدس بنیان نهاد؛ نهادی که بعدها به سطح سرکنسولگری ارتقا یافت (مپس، ۱۴۰۰، ۴ تیر). این حضور دیپلماتیک اولیه، بازتاب‌دهنده گرایش ایران به تداوم ارتباط با جوامع عربی شامات بود و بستری فراهم آورد که در نهایت به شکل‌گیری و تثبیت روابط رسمی میان دو کشور پس از استقلال اردن انجامید.

پس از پایان قیمومیت بریتانیا و تأسیس دولت امارت شرق اردن تحت رهبری خاندان هاشمی در ۵ خرداد ۱۳۲۵ ش/ ۲۵ مه ۱۹۴۶ م، ایران استقلال این پادشاهی را به رسمیت شناخت و در پی آن، به سرعت کنسولگری‌هایی در پایتخت‌های دو کشور گشوده شد (یاسینی، ۱۴۰۰: ۹۸). گسترش روابط رسمی دو کشور در دهه ۱۳۲۰ خورشیدی با سفر ملک‌عبدالله اول، بنیان‌گذار و نخستین پادشاه اردن، به تهران در مرداد ۱۳۲۸ ش/ اوت ۱۹۴۹ م به نقطه اوج خود رسید (اطلاعات، ش. ۶۹۹۰، ۱۳۲۸/۵/۶: ۱). در جریان این دیدار، اعلامیه مشترکی صادر شد و متعاقب آن، عهدنامه مودت میان ایران و اردن - مشتمل بر یک مقدمه و هفت ماده - به امضا رسید؛ عهدنامه‌ای که چارچوب توسعه همکاری‌های سیاسی و فرهنگی میان دو کشور را بنیان نهاد (کمام، ۱۸/۳۸/۰/۴۸ ق؛ اطلاعات، ش. ۷۰۸۰، ۱۳۲۸/۸/۲۵: ۸). با این حال، روند بررسی و تصویب این عهدنامه در مجلس شورای ملی دوره شانزدهم با طرح پرسش‌ها و تردیدهایی همراه بود؛ به‌ویژه درباره میزان تناسب تعهدات ایران در برابر کشوری کوچک از حیث جمعیت و ظرفیت سیاسی (مشروح مذاکرات مجلس شانزدهم، جلسه ۱۵۳). بررسی این معاهده در چند مرحله و در فواصل زمانی نسبتاً طولانی انجام گرفت. سرانجام، پس از طی تشریفات قانونی و رفع ملاحظات مطرح‌شده، در اردیبهشت ۱۳۳۴ ش/ مه ۱۹۵۵ م و در دوره مجلس هجدهم، اجازه مبادله

ابزار اقتصادی در خدمت استراتژی سیاسی: ... (امیرحسین داودوندی و مسعود بیات) ۱۵

اسناد عهدنامه مودت میان ایران و اردن صادر شد (کمام، ۱۳۸۸/۲/۱۵/۱۸ق، ۱۳۸۸/۶/۲/۱۸ق؛ مشروح مذاکرات مجلس هجدهم، جلسه ۱۱۷). طولانی شدن روند بین امضای عهدنامه مودت ایران و اردن و تصویب رسمی آن در ۱۳۳۴ش/۱۹۵۵م ناشی از ترکیبی از عوامل داخلی و دیپلماتیک بود. در ایران، نهضت ملی شدن نفت، تغییر کابینه‌ها و بی‌ثباتی سیاسی تصویب عهدنامه را به تعویق انداخت؛ هم‌زمان، در اردن تثبیت حکومت تازه و فشارهای منطقه‌ای اجرای فوری آن را محدود می‌کرد.

۲.۵ روابط در دهه ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ شمسی

با به قدرت رسیدن ملک‌حسین بن طلال در ۱۳۳۱ش/۱۹۵۲م، سطح روابط ایران و اردن به تدریج رو به تقویت نهاد. در جریان سفر محمدرضا شاه به آمان در ۱۱ آبان ۱۳۳۸ش/۳ نوامبر ۱۹۵۹م، بنا به درخواست دولت اردن، روابط دو کشور به سطح سفارت ارتقا یافت و ایران اقدام به تأسیس سفارت‌خانه در آمان کرد (اطلاعات، ش. ۱۰۰۵۵، ۱۳۳۸/۸/۱۵: ۱). این تحول نقش مهمی در تعمیق مناسبات دوجانبه ایفا کرد و هم‌زمان در بستری از تنش‌ها و رقابت‌های منطقه‌ای رخ داد. در این مقطع، دو عامل اصلی بر روابط ایران و اردن تأثیرگذار بود: نخست، رقابت‌های سیاسی میان دولت‌های عربی و تلاش ملک‌حسین برای بهره‌گیری از روابط با ایران به عنوان اهرمی برای اعمال فشار بر دیگر بازیگران منطقه؛ و دوم، بحران فلسطین و تنش‌های برخاسته از مناقشه اعراب و اسرائیل که به‌طور مستقیم مسیر تعاملات دو کشور را تحت تأثیر قرار می‌داد (ذنون، ۲۰۱۳: ۱۹۳).

در بهمن ۱۳۳۶ش/فوریه ۱۹۵۸م، ملک‌حسین و ملک‌فیصل دوم، پادشاه عراق، در واکنش به تشکیل جمهوری متحد عربی - متشکل از مصر، سوریه و یمن و مبتنی بر ایجاد پیوندهای مشترک در حوزه‌های سیاست خارجی، دفاعی، گمرکی و آموزشی - اقدام به تأسیس فدراسیون عربی در آمان کردند (بیگدلی، ۱۳۶۸: ۳۶؛ تاریخ معاصر کشورهای عربی، ۱۳۶۰، ۱: ۱۸۹). این فدراسیون که از حمایت دولت‌های ایالات متحده آمریکا و بریتانیا برخوردار بود، در پی کودتای عبدالکریم قاسم و عبدالسلام عارف در عراق، در مرداد ۱۳۳۷ش/اوت ۱۹۵۸م، به فرمان ملک‌حسین منحل شد (رئیس‌نژاد، ۱۴۰۳: ۹۵). در چنین فضایی، اردن به دنبال حمایت‌های بیشتر برای حفظ استقلال و امنیت بود و این امر به توسعه روابط با ایران دامن زد؛ چنانکه در سفر سال ۱۳۳۸ش/۱۹۵۹م شاه به اردن بیانیه مشترکی از سوی سران دو کشور منتشر شد که حاکی از این امر بود:

اعلیحضرتین معظمین تصمیم راسخ خود را برای دفاع از استقلال و حاکمیت و منافع میهن خود در هر موقع با تمام قوا و ایستادگی در مقابل حوادث و عملیات اخلاص گران در آتیه مانند گذشته تأیید می‌فرمایند. اعلیحضرتین معظمین به‌منظور اینکه سطح زندگی مردم دو کشور بالاتر رود و دو ملت بیش‌ازپیش از عدالت اجتماعی و رفاه برخوردار گردند، علاقه‌مندی شدید خود را به پیشرفت و توسعه اقتصادی و اجرای برنامه‌های وسیع در دو کشور خود تأیید می‌فرمایند (الصرایرة، ۲۰۰۴؛ اطلاعات، ش. ۱۰۰۵۵، ۱۳۳۸/۸/۱۵: ۱).

در ۶ اردیبهشت ۱۳۳۹ ش/۲۶ آوریل ۱۹۶۰م، ایران و اردن موافقت‌نامه فرهنگی‌ای مشتمل بر یک مقدمه و سیزده ماده به امضا رساندند که اعزام رایزن و وابسته فرهنگی و نیز گسترش تعاملات علمی و فرهنگی میان دو کشور را دربرمی‌گرفت (کمام، ۲۶۲/۲/۵۴/۲۱ق؛ ساکما، ۲۹۷/۵۱۶۵۶). باین حال، تحولی که روابط دوجانبه را با تنش مواجه ساخت، شناسایی دوفاکتوی اسرائیل از سوی دولت شاهنشاهی ایران بود. محمدرضاشاه در آستانه برقراری روابط سیاسی غیررسمی میان ایران و اسرائیل تصریح کرد که این اقدام صرفاً تأکید و استمرار سیاست دولت‌های پیشین به‌شمار می‌آید (کیهان، ش. ۵۱۱۷، ۱۳۳۹/۵/۲: ۱۷). در پی این تصمیم، اسرائیل به‌طور غیررسمی اقدام به گشایش نمایندگی‌ای در تهران کرد؛ هرچند این روابط به دلیل محدودیت‌های ناشی از فرهنگ اسلامی جامعه ایران و حساسیت دولت‌های عربی هیچ‌گاه به سطح رسمی ارتقا نیافت (فردوست، ۱۴۰۰، ج ۱: ۵۵۱). این سیاست با واکنش‌های اعتراضی گسترده‌ای در میان دولت‌های عرب، به‌ویژه مصر، روبه‌رو شد و اردن نیز با صدور بیانیه‌ای ناخشنودی و اعتراض خود را اعلام کرد (یاسینی، ۱۴۰۰: ۹۹-۱۰۰). با وجود آنکه این اقدام به قطع روابط ایران با شماری از کشورهای عربی انجامید، تدابیر دیپلماتیک عباس آرام، وزیر امور خارجه ایران، موجب شد مناسبات ایران و اردن همچنان در چارچوبی مصلحانه و کنترل‌شده تداوم یابد (کیهان، ش. ۵۱۲۱، ۱۳۳۹/۵/۶: ۱۷؛ کیهان، ش. ۵۱۲۵، ۱۳۳۹/۵/۱۱: ۱۷).

در ۱۶ تیر ۱۳۴۲ ش، موافقت‌نامه بازرگانی بین ایران و اردن امضا شد که در آن مقرر شد تسهیلات لازم برای گسترش بازرگانی بین دو کشور فراهم شود و کالاهای مشخصی برای صادرات و واردات تعیین شد. همچنین در این دهه مسئله فلسطین و پیامدهای آن نیز به یکی از محورهای اصلی روابط ایران و اردن بدل شد. در پی جنگ شش‌روزه ۱۳۴۶ ش/۱۹۶۷م، اردن بخش وسیعی از کرانه باختری رود اردن، از جمله بیت‌المقدس و

ابزار اقتصادی در خدمت استراتژی سیاسی: ... (امیرحسین داودوندی و مسعود بیات) ۱۷

اماکن مقدس این سرزمین‌ها، از دست داد (گازیروسکی، ۱۳۹۴: ۴۰۴ و ۴۰۸). این تحولات فشارهای داخلی و منطقه‌ای بر پادشاهی اردن را به‌طور چشمگیری افزایش داد و ایران در واکنش حمایت سیاسی و نمادین خود را از حقوق اردن برای بازپس‌گیری سرزمین‌های از دست‌رفته اعلام کرد (مناقبتی، ۱۳۷۵: ۷۷؛ پروازی، ۱۳۸۶: ۱۱۳-۱۱۴)، اقدامی که به تقویت و تحکیم روابط رسمی میان دو کشور انجامید.

۳.۵ روابط در دهه ۱۳۵۰ شمسی

دهه ۱۳۵۰ ش/۱۹۷۰م نیز شاهد تلاش‌های مشترک تهران و امان برای تقویت جایگاه و وجهه سیاسی خود در مواجهه با بحران‌های متعدد منطقه‌ای بود؛ از جمله فشارهای مرتبط با مسئله فلسطین و نقش سازمان آزادی‌بخش فلسطین. روند گسترش همکاری‌ها تا ۲۹ آبان ۱۳۵۲ ش/۲۰ نوامبر ۱۹۷۳م ادامه یافت، زمانی که ملک‌حسین در سفری رسمی به ایران آمد و مناسبات دوجانبه رنگ و بویی تازه از همکاری‌های نظامی و استراتژیک به خود گرفت (al-Mobidien, 2016)؛ در پی این دیدار، ۲۴ فروند جنگنده اف-۵ با مجوز آمریکا از ایران به اردن تحویل شد (پروازی، ۱۳۸۶: ۱۱۳-۱۱۲)، که نمادی از افزایش اعتماد متقابل و حمایت مشترک در شرایط حساس منطقه بود. برگزاری نشست سازمان کنفرانس اسلامی در رباط در مهر ۱۳۵۳ ش/اکتبر ۱۹۷۴م و به رسمیت‌شناختن سازمان آزادی‌بخش فلسطین به‌عنوان نماینده قانونی فلسطینیان، موقعیت اردن را به‌منزله متولی امور فلسطین تضعیف کرد و ملک‌حسین را بر آن داشت تا برای افزایش حمایت‌های خارجی و جلب پشتیبانی ایران بیش‌ازپیش تلاش کند (ذنون، ۲۰۱۳: ۱۹۵). در همین چارچوب، محمدرضاشاه نیز در ۱۳۵۳ ش/۱۹۷۵م به اردن سفر رسمی داشت. روزنامه الحوادث چاپ امان در استقبال از سفر شاه نوشت: «پشتیبانی شاهنشاه از ملل اسلامی به‌طور اعم و مسئله فلسطین و بیت‌المقدس به‌طور اخص مورد تقدیر ملت و پادشاه اردن است» (به نقل از اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۱، ۱۳۵۳/۱۰/۱۵: ۴). شاه همچنین حمایت رسمی ایران را از تلاش‌های اردن برای بازپس‌گیری سرزمین‌های کرانه باختری رود اردن، که اسرائیل در جنگ ژوئن ۱۹۶۷م اشغال کرده بود، اعلام کرد (ساکما، ۲۶۴/۲۹۱۴۸؛ اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۲، ۱۳۵۳/۱۰/۱۶: ۴؛ al-Mobidien, 2016)؛ همچنین او تأکید کرد: «هر آنچه که از دست ما برای کمک به ملت اردن در تلاش شرافتمندانه‌اش در جهت پیشرفت و ادامه تاریخ طولانی و پرشکوه این سرزمین برآید، کوتاهی نخواهیم کرد» (اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۳، ۱۳۵۳/۱۰/۱۷: ۲۰).

ملک‌حسین در این دیدار رسمی سه‌روزه همچنین برای حل اختلافات مرزی میان ایران و عراق نقش میانجی را ایفا کرد؛ این اقدام براساس درخواست پادشاهان و سران کشورهای عربی در کنفرانس رباط صورت گرفت، که از وی خواسته بودند برای حل و فصل این مناقشه گام بردارد (اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۲، ۱۶/۱۰/۱۳۵۳؛ ۴؛ ساکما، ۲۶۴/۲۴۵۰۳).

روابط سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ایران و اردن در این سال‌ها به اوج خود رسیده بود و مجموعه‌ای از موافقت‌نامه‌ها به امضا رسید؛ از جمله، موافقت‌نامه فرهنگی‌ای مشتمل بر یک مقدمه و ۱۸ ماده در تاریخ ۳ مرداد ۱۳۵۳ش (ساکما، ۲۲۰/۴۵۰۳) و موافقت‌نامه جهانگردی‌ای با یک مقدمه و ۱۰ ماده در تاریخ ۲۱ اردیبهشت ۱۳۵۴ش (ساکما، ۲۴۰/۱۳۶۵۱۶ و ۲۳۰/۳۵۷۹۳)، که نمونه‌هایی بارز از همکاری‌ها و تعاملات میان دو کشور به‌شمار می‌روند. موافقت‌نامه‌های اقتصادی این دهه در بخش مربوط به خود بررسی خواهند شد. با آغاز اعتراضات گسترده در ایران در ۱۳۵۷ش/۱۹۷۸م و تشدید بحران‌های داخلی رژیم پهلوی، وضعیت سیاسی تهران و امان تا حدودی بر روابط دو کشور تأثیر گذاشت، اما سفر ملک‌حسین به تهران در ۵ آذر ۱۳۵۷ش/۲۶ نوامبر ۱۹۷۸ نشان داد که حتی در شرایط بحرانی، دو کشور در تلاش برای حفظ مناسبات سیاسی خود بودند (نجاتی، ۱۳۷۹، ج ۲: ۵۷). در جریان این سفر، شاه اردن به‌طور آشکار حمایت خود را از محمدرضاشاه در برابر اعتراضات در ایران اعلام کرد (al-Mobidien, 2016)، اقدامی که عمق و استحکام روابط سیاسی میان دو سلسله را به‌روشنی نشان می‌داد.

در مجموع، پیش از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ش/۱۹۷۸م، روابط ایران و اردن در مسیر نسبتاً سازنده و روبه‌گسترش قرار داشت و دو کشور تلاش می‌کردند مناسبات سیاسی، فرهنگی و حتی در برخی موارد امنیتی خود را تقویت کنند. این جهت‌گیری تهران در تعامل با امان با نگاه ژئوپلیتیک ایران نیز همسو بود؛ هنری کیسینجر، مشاور امنیت ملی ایالات متحده، اشاره کرده است که شاه ایران با تحلیل نیروها و تحرکات همسایگان عرب رادیکال، تلاش داشت تا از فشار یا حمله آن‌ها علیه رژیم‌های میانه‌رو منطقه، از جمله اردن، جلوگیری کند؛ امری که نشان‌دهنده اهمیت استراتژیک روابط ایران و اردن در آن دوره است (اطلاعات، ش. ۱۶۳۴۸، ۱۱/۱۱/۱۳۵۹: ۸).

۶. اهداف ایران و اردن از روابط در دوره پهلوی دوم

۱,۶ اهداف ایران از رابطه با اردن

در دوره پهلوی دوم، روابط ایران و اردن اگرچه از نظر حجم مبادلات اقتصادی و سطح تعاملات اجتماعی محدود بود، اما از منظر راهبردی و امنیتی جایگاهی فراتر از یک رابطه دوجانبه عادی در سیاست خارجی ایران داشت. از نگاه تهران، اردن نه صرفاً یک شریک دیپلماتیک، بلکه بخشی از کمربند دولت‌های محافظه‌کار و همسو با غرب در غرب آسیا محسوب می‌شد؛ کمربندی که ثبات یا بی‌ثباتی آن می‌توانست پیامدهایی فراتر از مرزهای هر یک از اعضای آن به همراه داشته باشد. بر این اساس، اهداف ایران از رابطه با اردن در چارچوب ملاحظات امنیتی، ایدئولوژیک و ژئوپلیتیکی گسترده‌تری تعریف می‌شد که معطوف به حفظ نظم منطقه‌ای مطلوب ایران و متحدان غربی آن بود.

۱,۱,۶ هدف امنیتی: مهار بی‌ثباتی و جلوگیری از سرریز بحران‌ها

مهم‌ترین هدف ایران از حفظ و تقویت رابطه با اردن، ملاحظات امنیتی بود. گسترش ناسیونالیسم عربی رادیکال در دهه‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۵۰ش، که با انقلاب ۱۳۳۱ش/۱۹۵۲م مصر و ظهور ناصریسم آغاز شد، به تدریج در منطقه گسترش یافت و نظم سیاسی موجود را به چالش کشید. سقوط پادشاهی هاشمی در عراق در ۱۳۳۷ش/۱۹۵۸م، کودتاهای ۱۳۴۱ش/۱۹۶۳م در عراق و سوریه و تثبیت رژیم بعث در عراق پس از کودتای ۱۳۴۷ش/۱۹۶۸م، نشان داد که رژیم‌های سلطنتی و محافظه‌کار در برابر این موج آسیب‌پذیرند.

شاه ایران، همسو با ارزیابی‌های امنیتی غرب، ناسیونالیسم عربی رادیکال را نه صرفاً یک جریان فکری، بلکه عاملی بی‌ثبات‌ساز تلقی می‌کرد که می‌توانست با سرنگونی دولت‌های هم‌پیمان غرب، به‌طور غیرمستقیم امنیت ایران را نیز تهدید کند (U.S. Department of State, 1966). این نگرانی به‌ویژه پس از کودتای عراق تشدید شد و در اسناد رسمی ایالات متحده نیز بازتاب یافت (U.S. Department of State, 1958, July 29). سقوط نظام پادشاهی در عراق و نقش مستقیم یا غیرمستقیم ناصریسم در این تحول، این نگرانی‌ها را تشدید کرده و برای تهران به‌مثابه هشدار جدی عمل می‌کرد (Ben Hammou & Powell, 2025: 13).

در این چارچوب، اردن به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی حساس، ساختار جمعیتی شکننده و حضور گسترده پناهندگان فلسطینی، یکی از آسیب‌پذیرترین حلقه‌های این نظم

محافظه کار به شمار می رفت. بنابراین، حفظ ثبات اردن برای ایران به معنای جلوگیری از گسترش بی ثباتی ایدئولوژیک و سیاسی در سطح منطقه ای بود.

۲.۱.۶ هدف ایدئولوژیک: مقابله با ناسیونالیسم عربی رادیکال

هدف دوم ایران از رابطه با اردن، ماهیتی ایدئولوژیک داشت. ناسیونالیسم عربی رادیکال، به ویژه در قالب ناصریسم^۱، نه تنها با رژیم های سلطنتی مخالف بود، بلکه اغلب با مواضع ضد عربی و نزدیکی به بلوک شرق همراه می شد. این امر، آن را از دید تهران به جریانی نامطلوب و تهدیدکننده بدل می کرد. افزایش حمایت از جنبش های فلسطینی و پیوند خوردن آن ها با گفتمان های رادیکال عربی، فشار مضاعفی بر دولت های میانه رو و سلطنتی وارد کرد و اردن را به یکی از کانون های اصلی این تقابل تبدیل ساخت. از این منظر، حمایت ایران از اردن بخشی از تلاشی گسترده تر برای مهار نفوذ ایدئولوژی های رادیکال و حفظ توازن ایدئولوژیک منطقه به سود دولت های محافظه کار بود.

۳.۱.۶ هدف ژئوپلیتیکی: حفظ اردن به عنوان دولت حائل و همسو

در سطح ژئوپلیتیکی، اردن برای ایران نقشی فراتر از یک شریک عادی داشت. این کشور به منزله یک دولت حائل میان اسرائیل، سوریه و عراق، در قلب یکی از پرتنش ترین مناطق غرب آسیا قرار داشت. بی ثباتی اردن می توانست موازنه منطقه ای را برهم زده و به تقویت جریان های رادیکال در همسایگی ایران بینجامد. اهمیت این هدف در جریان بحران سپتامبر سیاه (۱۳۴۹ش/۱۹۷۰م) آشکار شد؛ زمانی که درگیری میان ارتش اردن و نیروهای سازمان آزادی بخش فلسطین، موجودیت دولت اردن را به طور جدی تهدید کرد (Irvine, Jaber, & Bickerton, 2026). این بحران، در بستر پیامدهای جنگ شش روزه ۱۳۴۶ش/۱۹۶۷م رخ داد، جنگی که با اشغال نوار غزه، کرانه باختری و بلندی های جولان، مسئله فلسطین را تشدید کرد و به تقویت و گسترش فعالیت گروه های فلسطینی در کشورهای همسایه، به ویژه اردن، انجامید. این واقعه نشان داد که فروپاشی اردن می تواند پیامدهایی فراتر از مرزهای این کشور داشته باشد (Hudson, 1972). از منظر ایران، حفظ اردن به منزله یک دولت همسو، به معنای حفظ یک سپر ژئوپلیتیکی در برابر گسترش بحران ها و تغییر موازنه منطقه ای به زیان دولت های محافظه کار بود.

۴.۱.۶ ابزار تحقق اهداف: استفاده از اهرم‌های اقتصادی و دیپلماتیک

در نهایت، ایران برای تحقق اهداف امنیتی، ایدئولوژیک و ژئوپلیتیکی خود از ابزارهای اقتصادی و دیپلماتیک بهره گرفت. اقتصاد شکننده و وابستگی شدید اردن به حمایت خارجی، این امکان را فراهم می‌کرد که ایران با کمک‌های اقتصادی، وام‌ها و حمایت‌های دیپلماتیک، نقشی مؤثر در تثبیت این کشور ایفا کند و بر جهت‌گیری‌های سیاسی آن تأثیر بگذارد. این سیاست در چارچوب کلان نظم امنیتی مورد حمایت ایالات متحده معنا می‌یافت. ایران پهلوی، به‌عنوان یکی از ارکان این نظم، با تقویت دولت‌های محافظه‌کار و سلطنتی منطقه می‌کوشید مانع گسترش نفوذ جریان‌های رادیکال و همسو با بلوک شرق شود (Türk, 2025: 453). هم‌زمان، اردن نیز به دلیل وابستگی به غرب، با کمونیسم و جریان‌های رادیکال مخالفت داشت (اطلاعات، ش. ۱۰۰۴۹، ۱۳۳۸/۸/۸: ۳) و این همسویی، زمینه همکاری دو کشور را تقویت می‌کرد.

۲.۶ اهداف اردن از رابطه با ایران در دوره پهلوی

روابط اردن با ایران برای آمان صرفاً در سطح مناسبات دیپلماتیک معمول باقی نماند، بلکه در چارچوب تلاش‌های این کشور برای بقا، تثبیت داخلی و مدیریت فشارهای منطقه‌ای معنا می‌یافت. اردن هاشمی به‌عنوان دولتی کوچک با منابع محدود، ساختار اجتماعی ناهمگون و محیط امنیتی پرتنش، ناگزیر بود سیاست خارجی خود را براساس ایجاد پیوند با قدرت‌های همسو و برخوردار از ظرفیت‌های سیاسی و اقتصادی بیشتر تنظیم کند. در این چارچوب، ایران پهلوی به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای محافظه‌کار و متحد غرب، به یکی از شرکای مهم اردن در راهبرد بقا و ثبات تبدیل شد.

نخستین و مهم‌ترین هدف اردن از گسترش روابط با ایران، تقویت امنیت رژیم و تضمین بقای نظام سلطنتی هاشمی بود. تجربه سقوط پادشاهی‌های عربی در عراق و مصر و گسترش ناسیونالیسم عربی رادیکال، این نگرانی را در آمان ایجاد کرده بود که اردن نیز در معرض تهدیدی مشابه قرار گیرد (U.S. Department of State, 1958, August 12). از این منظر، نزدیکی به ایران - که خود نگران پیامدهای گسترش ایدئولوژی‌های انقلابی بود - برای اردن به‌منزله ایجاد یک پشتوانه سیاسی و نمادین در برابر جریان‌های رادیکال داخلی و منطقه‌ای تلقی می‌شد. این هدف به‌ویژه در دوره‌های بحران، مانند حوادث پس از جنگ ۱۹۶۷ و بحران سپتامبر ۱۹۷۰، اهمیت بیشتری یافت.

هدف دوم اردن را می‌توان در تنوع‌بخشی به حامیان خارجی و کاهش وابستگی انحصاری به غرب دانست. اگرچه اردن به‌طور سنتی به ایالات متحده و بریتانیا متکی بود، اما محدودیت‌ها و ناپایداری این حمایت‌ها، به‌ویژه در شرایط بحرانی، آمان را به جست‌وجوی شرکای مکمل سوق می‌داد (al-Mobidien, 2016). در این چارچوب، ایران پهلوی - با برخورداری از روابط نزدیک با واشنگتن و توانایی ایفای نقش میانجی در نظم امنیتی منطقه‌ای - می‌توانست به‌عنوان یک کانال غیرمستقیم برای تقویت موقعیت اردن در برابر متحدان غربی عمل کند. این الگو نشان‌دهنده بهره‌برداری اردن از ویژگی‌های یک رابطه نامتقارن بود که در آن، دولت کوچک‌تر می‌کوشد از پیوند با بازیگر قدرتمندتر برای افزایش قدرت چانه‌زنی خود استفاده کند.

سومین هدف اردن از رابطه با ایران، مدیریت پیامدهای مسئله فلسطین و مهار گروه‌های مسلح غیردولتی بود. پس از ۱۹۶۷، افزایش حضور و فعالیت سازمان‌های فلسطینی در خاک اردن، چالشی جدی برای حاکمیت دولت مرکزی ایجاد کرد (Irvine, Jaber, & Bickerton, 2026). در این شرایط، حمایت سیاسی و مالی کشورهای محافظه‌کار منطقه، از جمله ایران، برای اردن اهمیتی دوچندان یافت. ایران، که از گسترش نفوذ بازیگران غیردولتی رادیکال نگران بود، می‌توانست به‌عنوان یک شریک همسو در حمایت از دولت اردن در برابر این چالش‌ها ایفای نقش کند؛ نقشی که برای آمان، بخشی از راهبرد تثبیت حاکمیت و کنترل امنیت داخلی به‌شمار می‌آمد.

هدف چهارم اردن، تقویت جایگاه منطقه‌ای خود از طریق پیوند با یک قدرت غیرعرب اما اثرگذار بود. در فضای قطبی‌شده غرب آسیا، نزدیکی به ایران به اردن امکان می‌داد خود را صرفاً در چارچوب رقابت‌های درون‌عربی تعریف نکند و از این طریق، دامنه مانور دیپلماتیک خود را گسترش دهد (al-Mobidien, 2016). این امر به‌ویژه در مواجهه با فشار دولت‌های رادیکال عرب و ادعاهای ایدئولوژیک آنان، برای اردن کارکردی بازدارنده و موازنه‌ساز داشت.

اهداف اردن از روابط با ایران در دوره پهلوی دوم را باید در قالب راهبرد بقا و مدیریت آسیب‌پذیری در یک رابطه نامتقارن تحلیل کرد. اردن، به‌عنوان طرف کوچک‌تر، با اتکا به حمایت سیاسی، اقتصادی و نمادین ایران، می‌کوشید ثبات داخلی خود را حفظ کند، وابستگی خارجی خود را متوازن سازد و موقعیت منطقه‌ای شکننده‌اش را تقویت نماید. در مقابل، این رابطه به اردن امکان می‌داد تا در چارچوب نظم امنیتی محافظه‌کار منطقه‌ای، نقش

فعال‌تری ایفا کند و از پیامدهای بی‌ثبات‌کننده تحولات ایدئولوژیک غرب آسیا تا حد امکان مصون بماند.

۷. کمک‌های مالی و اقتصادی ایران به اردن براساس اسناد

این بخش با تکیه بر اسناد مالی، اداری و دیپلماتیک، به بررسی کمک‌های اقتصادی ایران به اردن در دوره پهلوی دوم می‌پردازد. تمرکز اصلی بر وام‌ها، اعتبارات ترجیحی، کمک‌های بلاعوض و مشارکت‌های نهادی است که از سوی ایران به اردن اعطا شد. این اسناد نشان می‌دهند که ابزارهای اقتصادی چگونه در عمل در خدمت اهداف سیاسی و امنیتی ایران قرار گرفته‌اند.

برنامه‌های عمرانی اردن، از جمله برنامه سه ساله ۱۹۷۵-۱۹۷۳م و پنج ساله ۱۹۸۰-۱۹۷۶م، نشان می‌دهند که پس از جنگ ۱۹۶۷ اقتصاد اردن با مشکلات جدی مواجه بود: ورود حدود ۴۰۰ هزار مهاجر، کاهش شدید درآمد گردشگری، وابستگی بودجه به کمک‌های خارجی از ۲۵ به ۵۰ درصد، و کاهش رشد اقتصادی. برنامه‌ها اهداف بلندپروازانه‌ای مانند رشد ۸-۱۲ درصد سالانه و توزیع عادلانه توسعه بین مناطق مختلف را دنبال می‌کردند، اما تمرکز بیش از حد امکانات در امان، به‌ویژه در بخش سلامت و موسسات دولتی، نیاز به حمایت‌های هدفمند خارجی را افزایش می‌داد که اغلب از جانب آمریکا و کشورهای نزدیک به غرب تأمین می‌شد (ساکما، ۲۲۰/۱۵۱).

بررسی اسناد ایران نشان می‌دهد کمک‌ها نه پراکنده بلکه هدفمند و منطبق با شرایط سیاسی و اقتصادی اردن بود. زمان‌بندی وام‌ها، نوع پروژه‌ها، شرایط بازپرداخت و سازوکارهای نظارتی همگی حاکی از منطق راهبردی سیاست اقتصادی ایران هستند. در چارچوب روابط نامتقارن، این اسناد اهمیت بیشتری می‌یابند؛ زیرا نشان می‌دهند ایران با منابع اقتصادی خود رفتار و جهت‌گیری اردن را به مسیر مطلوب هدایت می‌کرد، در حالی که اردن از این کمک‌ها برای تثبیت داخلی، مدیریت بحران‌ها و تقویت ظرفیت‌های نهادی بهره می‌برد. بدین ترتیب، بخش اسنادی نه تنها تحلیل‌های تاریخی و نظری پیشین را تکمیل می‌کند، بلکه بُعد عملی رابطه نامتقارن ایران و اردن را آشکار می‌سازد.

۱.۷ وام‌ها و اعتبارات توسعه‌ای چندبخشی در چارچوب برنامه‌های توسعه اردن

یکی از مهم‌ترین اشکال همکاری اقتصادی ایران و اردن در دوره پهلوی دوم، اعطای وام‌ها و تسهیلات توسعه‌ای بلندمدت در چارچوب برنامه‌های سه‌ساله و پنج‌ساله توسعه اردن بود. این وام‌ها با نرخ بهره ترجیحی و دوره‌های بازپرداخت طولانی، طیفی از پروژه‌های آموزشی، فناوری، شهری و دانشگاهی را پوشش می‌داد و از منظر نظریه روابط نامتقارن، علاوه بر کارکرد اقتصادی، ابزاری مؤثر برای تقویت نفوذ سیاسی و امنیتی ایران محسوب می‌شد. نمونه بارز این همکاری، موافقت‌نامه وام ۵ میلیون دلاری مورخ ۲۰ آذر ۱۳۵۲ ش بود که هدف آن تأمین بخشی از هزینه‌های پروژه‌های توسعه‌ای اولویت‌دار اردن به شمار می‌آمد. پروژه‌های مشمول این وام شامل ایجاد سیستم اطلاعاتی و مرکز کامپیوتر RSS، توسعه مراکز آموزش عالی و فنی مانند کالج الشهید فیصل و مدارس حرفه‌ای، حمایت از صندوق وام‌های شهری و روستایی و توسعه زیرساخت‌های دانشگاه اردن بود (ساکما، ۲۲۰/۱۹۴۸۱، ۲۲۰/۱۵۱، ۲۲۰/۵۹۱۴؛ کمام ۲۳/۷۳/۰/۱۳ ق، ۲۳/۷۳/۰/۱۲ ق، ۲۳/۷۳/۰/۴ ق). این تنوع پروژه‌ها نشان می‌دهد که وام مذکور به‌صورت آگاهانه برای تقویت ظرفیت‌های انسانی، نهادی و شهری طراحی شده بود.

به‌طور کلی، وام‌ها و تسهیلات مالی و توسعه‌ای ایران با نرخ بهره ترجیحی، دوره بازپرداخت طولانی و سازوکارهای نظارتی مشخص، علاوه بر کارکرد اقتصادی، ابزاری چندبعدی و هدفمند برای ایجاد روابط مالی بلندمدت و چندبخشی با اردن بود. در چنین چارچوبی، این نوع حمایت‌ها سیاستی هوشمندانه را بازتاب می‌دهد که ایران را، بدون ایجاد وابستگی متقابل، در جایگاه تثبیت‌کننده نفوذ اقتصادی و سیاسی قرار می‌داد.

۲.۷ تسهیلات خرید و حمایت از صادرات کالای ایرانی

یکی دیگر از ابزارهای مهم ایران در گسترش روابط با اردن در دوره پهلوی دوم، اعطای تسهیلات خرید کالای ایرانی بود. این نوع همکاری اقتصادی، ضمن تأمین نیازهای وارداتی اردن، به توسعه بازارهای صادراتی ایران نیز خدمت می‌کرد و ارتباط مستقیمی میان سیاست خارجی و اهداف تجاری ایران ایجاد می‌کرد.

نمونه اولیه این سیاست، موافقت‌نامه ۲۰۰ میلیون ریالی مورخ ۲۰ آذر ۱۳۵۲ بود که برای تأمین ۹۰ درصد ارزش خرید کالاهای ایرانی اختصاص یافت. این اعتبار شامل خریدهای عمومی دولت اردن و کالاهای پیوست قرارداد بود و ۱۰ درصد ارزش هر

ابزار اقتصادی در خدمت استراتژی سیاسی: ... (امیرحسین داودوندی و مسعود بیات) ۲۵

محموله به صورت نقدی پرداخت می‌شد. بازپرداخت باقی‌مانده اعتبار در قالب اقساط شش‌ماهه و با نرخ بهره ترجیحی ۴ درصد انجام می‌شد. با اصلاحات بعدی، نسبت نقدی و اعتباری به ۱۵ به ۸۵ تغییر یافت تا انعام بیشتری برای اردن فراهم شود (ساکما، ۲۲۰/۱۶۷۳۲، ۲۴۰/۱۳۶۰۵۹، ۲۲۰/۴۲۲؛ کمام، ۲۳/۷۳/۰/۴، ۲۳/۷۳/۰/۱۲، ۲۳/۷۳/۰/۱۰). در ادامه، وام ۵۰۰ میلیون ریالی در ۲۹ آبان ۱۳۵۳ برای خرید تعدادی اتوبوس اختصاص یافت که ترکیبی از ۱۵ درصد کمک بلاعوض و ۸۵ درصد تسهیلات بازپرداختی بود. این اقدام، از منظر نظریه روابط نامتقارن، نه تنها بازار صادرات کالاهای صنعتی ایران را در اردن تثبیت کرد، بلکه نمونه‌ای عملی از به‌کارگیری ابزارهای تجاری برای دستیابی به اهداف راهبردی بلندمدت و ایجاد وابستگی ساختاری در طرف مقابل محسوب می‌شد (ساکما، ۲۲۰/۱۴۶، ۲۲۰/۴۵۰۳، ۲۲۰/۲۶۶۸۶، ۲۴۰/۱۳۶۰۵۹).

به‌طور کلی، تسهیلات خرید کالای ایرانی نشان‌دهنده هماهنگی میان سیاست خارجی و منافع اقتصادی ایران است. ایران با هدف تقویت پیوندهای تجاری یک‌سویه، توانست نفوذ اقتصادی و سیاسی خود را در اردن عمق ببخشد و از این طریق، جایگاه خود را به عنوان قدرت مسلط منطقه‌ای تثبیت کند.

۳,۷ پروژه‌های آموزشی، علمی و فرهنگی

از ابزارهای راهبردی ایران در دوران پهلوی دوم، حمایت از پروژه‌های آموزشی، علمی و فرهنگی در اردن بود. این کمک‌ها، که غالباً در چارچوب برنامه سه‌ساله توسعه اردن طراحی می‌شدند، هدفی فراتر از توسعه فیزیکی و مالی داشتند و به‌نوعی به نفوذ فرهنگی و نرم ایران در ساختار نهادی و آموزشی اردن منجر می‌شدند.

دو پروژه اصلی تحت حمایت ایران شامل «مرکز تهیه متون درسی و وسایل کمک‌آموزشی» و «مرکز چاپ و انتشارات» بود. این پروژه‌ها در چارچوب مصوبه ۴ دی ۱۳۵۱ تصویب شده و حداکثر ۱/۷۵۰/۰۰۰ دلار کمک بلاعوض از سوی دولت شاهنشاهی ایران به انجمن علمی سلطنتی اردن اختصاص یافت. پرداخت‌ها مرحله‌ای و شامل مبلغ‌های ۲۰۰ هزار دلار فوری، ۵۵۰ هزار دلار تا پایان سال ۱۳۵۱ و یک میلیون دلار در سال ۱۳۵۲ بود. انتخاب مهندس مشاور و نظارت فنی بر پروژه‌ها بر عهده مقامات اردنی بود، اما تأیید نهایی نقشه‌ها مشروط به تصویب سازمان برنامه ایران بود، نکته‌ای که از منظر نظریه روابط نامتقارن به ایران امکان می‌داد کنترل فنی و جهت‌گیری نهادی پروژه‌ها را در اختیار داشته

باشد (ساکما، ۲۲۰/۱۳۲۶۴، ۲۲۰/۱۵۱). تمرکز این پروژه‌ها بر تولید محتوای آموزشی، توسعه ظرفیت‌های چاپ و نشر و تجهیز زیرساخت‌های علمی نشان می‌دهد که ایران علاوه بر سرمایه‌گذاری در حوزه‌های اقتصادی و عمرانی، به تقویت نفوذ فرهنگی و انسانی در اردن نیز توجه داشت.

علاوه بر این، توافقینامه فرهنگی ایران و اردن، به ویژه مواد ۳ تا ۵، تعاملات علمی و فرهنگی را تشویق می‌کرد؛ از جمله بازدیدهای آموزشی و هنری، مساعدت مالی، گسترش تدریس زبان فارسی در اردن و عربی در ایران و احترام متقابل در تشریفات. این اقدامات به اعطای بورس تحصیلی به دانشجویان اردنی و ایجاد ارتباطات گسترده فرهنگی انجامید (نک. ساکما، ۲۹۷/۴۷۰۷۵ و ۲۲۰/۱۹۷۱۱ و ۲۳۰/۳۴۳۰۳).

در مجموع، پروژه‌های آموزشی و فرهنگی و توافقینامه فرهنگی، با ایجاد اتکای نسبی اردن به ظرفیت‌ها و حمایت‌های ایران، نقش مهمی در تقویت نفوذ نرم و نهادی ایران ایفا کردند، بی‌آنکه به ایجاد وابستگی متقابل نیاز باشد.

۴،۷ پروژه‌های رفاهی، اجتماعی و توانبخشی

ایران توجه ویژه‌ای به پروژه‌های رفاهی و توانبخشی در اردن داشت. این حمایت‌ها عمدتاً به صورت کمک‌های بلاعوض ریالی و دلاری ارائه می‌شد و هدف آن‌ها علاوه بر تأمین نیازهای اجتماعی، ایجاد وابستگی بلندمدت اردن به ایران بود. نمونه شاخص این سیاست، طرح ایجاد مرکز توانبخشی در اردن بود؛ مرکزی با ظرفیت ۱۳۲ تخت که شامل بخشی ویژه برای معالجه سوختگی‌های شدید نیز می‌شد. براساس یادداشت تفاهم مورخ ۲۹ آبان ۱۳۵۴، ایران مبلغ ۳۰۰ میلیون ریال کمک بلاعوض برای اجرای این طرح اختصاص داد که با ۲۰۰ میلیون ریال دیگر در سال ۱۳۵۵ و کمک‌های دلاری برای تکمیل تجهیزات و ساختمان مرکز توانبخشی فرح ادامه یافت. مجموع کمک‌ها بالغ بر ۱۹ میلیون دلار بود. این پروژه شامل تجهیز و ساخت مراکز توانبخشی، آموزش نیروهای متخصص و تأمین امکانات برای گروه‌های نیازمند بود (ساکما، ۲۳۰/۲۷۲۳۷، ۲۴۰/۱۳۶۵۱۶، ۲۲۰/۱۵۱، ۲۳۰/۹۶۴۳، ۲۴۰/۱۳۲۹۸۰). این نوع کمک‌ها، علاوه بر اثرات انسانی و اجتماعی، به تثبیت نفوذ نرم و اقتصادی ایران در اردن کمک می‌کرد و نشان‌دهنده سیاستی هدفمند بود که ایران را بدون وابستگی متقابل، در جایگاه عامل اثرگذار در حوزه رفاه و توانبخشی قرار می‌داد؛ چنانکه

حتی پزشکان و تکنسین‌های این مرکز به خرج دولت ایران در مؤسسات آموزشی این کشور تربیت می‌شدند (اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۰، ۱۴/۱۰/۱۳۵۳: ۴).

۵.۷ پروژه‌های مسکن و توسعه شهری

یکی از ابعاد مهم همکاری اقتصادی ایران با اردن، حمایت از پروژه‌های مسکن و توسعه شهری بود. این پروژه‌ها علاوه بر جنبه اقتصادی، از منظر اجتماعی و امنیتی نیز اهمیت داشتند و نقش کلیدی در تثبیت نفوذ ایران در ساختار شهری و اجتماعی اردن ایفا می‌کردند. نمونه بارز این سیاست، طرح خانه‌سازی برای افسران ارتش اردن بود که با وام ۱۰ میلیون دلاری ایران تأمین مالی شد و حدود دو سوم هزینه‌های پروژه را پوشش می‌داد. هدف از این پروژه، بهبود شرایط معیشتی بدنه نظامی و تقویت ثبات داخلی اردن بود و نمونه‌ای از پیوند سیاست خارجی ایران با اهداف امنیتی بود (ساکما، ۲۲۰/۴۶۷۵، ۲۲۰/۱۴۶، ۲۳۰/۲۸۱۸۰، ۲۴۰/۱۳۶۰۵۹؛ اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۲، ۱۶/۱۰/۱۳۵۳: ۴). همچنین، ایران وام ۲ میلیون دلاری دیگری به شورای ملی برنامه‌ریزی اردن برای ساخت ۳۰۰ واحد مسکونی ارزان‌قیمت در مرقاء عمان اختصاص داد (ساکما، ۲۴۰/۱۳۲۹۸۰، ۲۴۰/۱۳۶۵۱۶). این پروژه نه تنها پاسخگوی نیازهای مسکن بود، بلکه به تثبیت حضور اقتصادی و اجتماعی ایران در سیاست شهری اردن کمک کرد.

۶.۷ زیرساخت‌های خدمات شهری

یکی دیگر از جنبه‌های کلیدی حمایت ایران از اردن، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های شهری بود. این اقدامات، از منظر نظریه روابط نامتقارن، ضمن بهبود ظرفیت‌های عملیاتی، به گونه‌ای طراحی شده بود که وابستگی تکنیکی و مالی اردن به ایران را در حوزه‌های کلان زیرساختی افزایش دهد و مکمل پروژه‌های مسکن و توسعه شهری باشد. نمونه بارز این سیاست، پروژه توسعه و مرمت شبکه آبرسانی امان است که با کمک بلاعوض ۲ میلیون دلاری ایران در سال ۱۳۵۵ به اجرا درآمد (ساکما، ۲۳۰/۲۷۲۳۷، ۲۴۰/۱۳۶۵۱۶). این پروژه که بخشی از برنامه جامع توسعه شهری و ارتقای زیرساخت‌های حیاتی اردن به شمار می‌رفت، نشان‌دهنده اولویت ایران در تثبیت نفوذ فنی و اقتصادی خود در بطن نیازهای اساسی طرف مقابل بود.

۷.۷ پروژه‌های زیست‌محیطی و منابع طبیعی

ایران همچنین به پروژه‌های زیست‌محیطی و مدیریت منابع طبیعی اردن توجه داشت. اگرچه حجم مالی این پروژه‌ها در مقایسه با وام‌ها و سرمایه‌گذاری‌های کلان کمتر بود، اما اهمیت استراتژیک و نمادین بالایی داشتند و نشان‌دهنده توجه ایران به توسعه پایدار و تثبیت نفوذ در مناطق حساس اردن بود. نمونه شاخص این سیاست، طرح جلوگیری از حرکت شن‌های روان بود که در ۱۳۵۳/۱۰/۲۹ تصویب شد. ایران مبلغ ۵۵۰۰۰۰۰ ریال به‌صورت کمک بلاعوض برای کاشت درختچه‌های تاغ در مناطق بیابانی اردن اختصاص داد (ساکما، ۲۲۰/۱۴۶). این اقدام، از منظر نظریه روابط نامتقارن، افزون‌بر تثبیت زمین‌های قابل کشت و کنترل ریزگردها، زمینه‌ای برای شکل‌گیری نوعی وابستگی فنی و مدیریتی اردن به ایران در حوزه مدیریت منابع طبیعی فراهم می‌کرد؛ به‌گونه‌ای که اجرای چنین پروژه‌هایی به دانش فنی، هدایت اجرایی و حمایت مالی ایران متکی بود، در حالی که ایران بدون ایجاد وابستگی متقابل، دامنه نفوذ خود را گسترش می‌داد.

۸.۷ مشارکت نهادی و سرمایه‌گذاری در نهادهای مالی

ایران همچنین از طریق سرمایه‌گذاری نهادی و مشارکت در نهادهای مالی اردن، نفوذ اقتصادی بلندمدت خود را تثبیت می‌کرد. این نوع اقدامات برخلاف پروژه‌های کوتاه‌مدت، ابعاد ساختاری و استراتژیک داشتند و امکان هدایت منابع مالی اردن را فراهم می‌آورد. نمونه بارز این سیاست، خرید سهام بانک مسکن اردن در ۲۱ آبان ۱۳۵۵ به ارزش تقریبی ۲۲۶ میلیون ریال بود (ساکما، ۲۴۰/۱۳۵۶۱۵). این سرمایه‌گذاری، از منظر نظریه روابط نامتقارن، علاوه‌بر بازده مالی، ایران را به یک ذی‌نفع مستقیم در تصمیم‌گیری‌های مالی و توسعه‌ای بانک تبدیل کرد. از منظر نظریه روابط نامتقارن، این اقدام نمونه‌ای از ایجاد وابستگی نهادی و ساختاری است؛ اردن برای بهره‌برداری از منابع و مدیریت بانک به ایران نیازمند شد، در حالی که ایران بدون وابستگی مشابه، نفوذ و منافع بلندمدت کسب کرد.

۹.۷ کمک‌های بلاعوض عمومی و حمایتی

علاوه‌بر وام‌ها، سرمایه‌گذاری‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای، ایران در دوره پهلوی دوم کمک‌های بلاعوض عمومی و حمایتی نیز به اردن اختصاص می‌داد. این کمک‌ها حجم کمتری داشتند اما از نظر استراتژیک و سیاسی اهمیت ویژه‌ای داشتند و به تثبیت جایگاه ایران و ایجاد

وابستگی روانی کوتاه‌مدت کمک می‌کردند. براساس اسناد، ایران در تاریخ‌های ۲۶ فروردین ۱۳۵۲ و ۶ مرداد ۱۳۵۳ مبلغ ۶۷۸۵۰/۰۰۰ ریال و ۶۷۷۵۰/۰۰۰ ریال به اردن هاشمی اختصاص داد (ساکما، ۲۲۰/۱۶۲۸۲، ۲۲۰/۴۲۲). این کمک‌ها عمدتاً برای حمایت از برنامه‌های عمومی و مصارف فوری دولتی به کار گرفته شد و امکان بازتوزیع منابع مالی در حوزه‌های حساس را برای اردن فراهم ساخت. این کمک‌ها نمونه‌ای از ایجاد وابستگی مالی کوتاه‌مدت و نرم بودند؛ اردن به منابع فوری ایران متکی بود، اما ایران بدون وابستگی متقابل، نفوذ و اعتبار خود را تقویت می‌کرد. به این ترتیب، کمک‌های بلاعوض عمومی مکمل سایر ابزارهای اقتصادی، آموزشی و نهادی ایران محسوب می‌شد و نقش مهمی در تثبیت شبکه نفوذ اقتصادی و سیاسی ایران ایفا می‌کردند.

۸. بازتاب سیاست اقتصادی در گفتمان رسمی دوره پهلوی دوم

بررسی اسناد دیپلماتیک و اظهارات رسمی نشان می‌دهد که روابط اقتصادی ایران و اردن در دوره پهلوی دوم، صرفاً در سطح مبادلات مالی و همکاری‌های فنی باقی نمانده، بلکه به بخشی از گفتمان رسمی سیاست خارجی ایران در قبال اردن تبدیل شده بود. در این گفتمان، کمک‌های اقتصادی و مشارکت در طرح‌های عمرانی، نه به منزله اقدامات مقطعی یا بشردوستانه، بلکه به مثابه ابزاری برای تقویت ثبات سیاسی و حمایت از یک دولت محافظه‌کار آسیب‌پذیر بازنمایی می‌شد. در این چارچوب، تأکید مکرر بر «توسعه»، «همکاری بلندمدت» و «تداوم حمایت‌ها» در بیانیه‌ها و مواضع رسمی، نشان‌دهنده درک سیاست‌گذاران ایرانی از پیوند وثیق میان ثبات اقتصادی اردن و ملاحظات امنیتی منطقه‌ای بود. بازتاب این نگاه را می‌توان به روشنی در بیانیه‌های مشترک و اظهارات مقامات عالی‌رتبه ایران مشاهده کرد؛ جایی که همکاری‌های اقتصادی به عنوان نمادی از تعهد سیاسی ایران به حفظ ثبات اردن مطرح می‌شود. نمونه شاخص این گفتمان را می‌توان در بیانیه مشترک ایران و اردن در جریان سفر محمدرضاشاه به اردن مشاهده کرد؛ در این بیانیه، شاه ضمن ابراز خرسندی از پیشرفت‌های اقتصادی اردن، بر مشارکت فعال دولت شاهنشاهی در اجرای طرح‌های عمرانی این کشور و تداوم و گسترش همکاری‌های اقتصادی تأکید می‌کند (اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۴، ۱۳۵۳/۱۰/۱۸: ۴). چنین تصریحی در سطح عالی سیاسی نشان می‌دهد که همکاری اقتصادی با اردن نه یک سیاست فرعی، بلکه بخشی از راهبرد رسمی ایران در قبال این کشور تلقی می‌شده است.

از منظر نظریه روابط نامتقارن، این نوع گفتمان رسمی کارکردی دوگانه دارد. از یک سو، برای طرف کوچک تر، یعنی اردن، دریافت حمایت اقتصادی در قالب گفتار رسمی، به معنای تضمین ضمنی تداوم پشتیبانی سیاسی و کاهش نااطمینانی در محیطی ناپایدار بود. از سوی دیگر، برای ایران، این گفتمان ابزاری برای مشروعیت بخشی به نقش فعال خود در مدیریت ترتیبات امنیتی منطقه ای و تثبیت جایگاهش به عنوان کنشگری مسئول و ثبات آفرین به شمار می آمد. بدین ترتیب، اقتصاد در سطح گفتار دیپلماتیک به زبانی مشترک برای بازتولید رابطه نامتقارن و تنظیم انتظارات متقابل دو طرف تبدیل می شود.

۹. کارکرد و اثر ابزارهای اقتصادی ایران: رویکرد روابط نامتقارن

در چارچوب نظری روابط نامتقارن، قدرت صرفاً در قالب توان نظامی یا اعمال فشار مستقیم تعریف نمی شود، بلکه در ظرفیت شکل دهی به انتخاب ها، اولویت ها و محاسبات امنیتی طرف ضعیف تر تجلی می یابد. بر این اساس، ابزارهای اقتصادی به ویژه کمک های مالی، وام ها و حمایت های اعتباری می توانند نقشی تعیین کننده در تنظیم و تثبیت الگوهای رفتاری در روابط دوجانبه ایفا کنند. بررسی روابط ایران و اردن در دوره پهلوی دوم نشان می دهد که سیاست اقتصادی ایران نسبت به اردن دقیقاً در همین منطق قابل فهم است. ایران پهلوی، به عنوان کنشگر برتر در این رابطه نامتقارن، از ابزارهای اقتصادی نه برای اعمال سلطه آشکار، بلکه برای مدیریت نااطمینانی امنیتی در محیط منطقه ای استفاده می کرد. کمک های اقتصادی ایران به اردن عمدتاً در مقاطع بحران زا یا هم زمان با تشدید تهدیدات منطقه ای تداوم می یافت و گاه تقویت می شد؛ امری که نشان می دهد این کمک ها واکنشی صرف به نیازهای اقتصادی اردن نبود، بلکه پاسخی راهبردی به شرایط امنیتی متغیر منطقه محسوب می شد. اهمیت راهبردی این سیاست زمانی آشکارتر می شود که بدانیم حتی از سال ۱۳۵۵، هم زمان با مواجهه ایران با کسری بودجه و ناگزیر شدن دولت به اخذ وام از کشورهای اروپایی (کسرابی و اصغری، ۱۴۰۲: ۲۳۳)، روند کمک های اقتصادی به اردن متوقف نشد. این حمایت ها حتی تا آستانه انقلاب اسلامی نیز تداوم داشت. در چنین چارچوبی، اقتصاد به ابزاری برای تثبیت یک متحد آسیب پذیر و مدیریت نااطمینانی های امنیتی در محیط منطقه ای بدل شد.

از منظر نظریه روابط نامتقارن، چنین الگویی واجد دو کارکرد اصلی است. نخست، کاهش احتمال تغییر جهت راهبردی طرف کوچک تر با ایجاد پیوندهای اقتصادی پایدار.

ایران می‌کوشید هزینه‌های بالقوه فاصله‌گیری اردن از اردوگاه دولت‌های محافظه‌کار و همسو با غرب را افزایش دهد. دوم، افزایش پیش‌بینی‌پذیری رفتار اردن در شرایط بحرانی. کمک‌های اقتصادی، به‌ویژه زمانی که به بقای مالی و نهادی دولت اردن گره می‌خورد، به ایران این امکان را می‌داد که درک دقیق‌تری از خطوط قرمز و حساسیت‌های تصمیم‌گیری در آمان داشته باشد.

در مقابل، اردن نیز در این رابطه نامتقارن کنشگری کاملاً منفعل نبود. دولت هاشمی با آگاهی از محدودیت‌های ساختاری و محدودیت‌های داخلی خود از جمله فشارهای ناشی از مسئله فلسطین، ناپایداری اقتصادی و تهدید جریان‌های رادیکال از منابع اقتصادی ایران به‌عنوان ابزاری برای تقویت ظرفیت بقا و مانور سیاسی استفاده می‌کرد. پذیرش این کمک‌ها، نه نشانه‌ای از تسلیم، بلکه تلاشی آگاهانه برای بهره‌برداری از رابطه نامتقارن به‌منظور تثبیت موقعیت داخلی و منطقه‌ای بود. به این ترتیب، رابطه اقتصادی ایران و اردن را می‌توان نمونه‌ای از «تعامل نامتقارن کارکردی» دانست؛ تعاملی که در آن، طرف بزرگ‌تر از منابع خود برای مهار تهدیدات محیطی و طرف کوچک‌تر از همان منابع برای کاهش آسیب‌پذیری‌های ساختاری بهره می‌گیرد. این الگو نشان می‌دهد که در روابط نامتقارن، قدرت لزوماً به معنای اجبار نیست، بلکه اغلب در قالب «تنظیم فضا» و «هدایت غیرمستقیم» عمل می‌کند؛ به این معنا که طرف قوی با ایجاد فرصت‌ها، محدودیت‌ها و چارچوب‌های اقتصادی و نهادی، رفتار طرف ضعیف را به مسیر مطلوب خود هدایت می‌کند، بدون آنکه نیاز به فشار آشکار یا دستور مستقیم باشد.

۱۰. نتیجه‌گیری

این پژوهش با تمرکز بر روابط ایران و اردن در دوره پهلوی دوم نشان داد که فهم این رابطه بدون توجه به منطق روابط نامتقارن و نظم امنیتی منطقه‌ای ممکن نیست. ایران و اردن، به‌رغم اشتراک در برخی اهداف کلان از جمله مخالفت با جریان‌های رادیکال و حفظ ثبات سیاسی از ظرفیت‌ها و جایگاه‌های کاملاً متفاوتی در ساختار منطقه‌ای برخوردار بودند. این عدم توازن، شالوده شکل‌گیری رابطه نامتقارن میان دو کشور را فراهم آورد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ایران پهلوی، به‌عنوان کنشگر برتر، از ابزارهای اقتصادی به‌مثابه مکمل سیاست‌های امنیتی و دیپلماتیک خود بهره می‌گرفت. کمک‌های مالی و اقتصادی ایران به اردن نه صرفاً اقدامی خیرخواهانه یا توسعه‌محور، بلکه بخشی از راهبردی آگاهانه

برای تثبیت دولت‌های محافظه‌کار، مهار گسترش ایدئولوژی‌های رادیکال و کاهش نااطمینانی‌های امنیتی در محیط پیرامونی ایران بود. در این معنا، اقتصاد در خدمت استراتژی سیاسی و امنیتی قرار گرفت. در عین حال، تحلیل نشان داد که اردن نیز در این رابطه نقش کنشگری محاسبه‌گر ایفا می‌کرد. دولت هاشمی با استفاده از منابع اقتصادی ایران، تلاش داشت ظرفیت‌های نهادی و امنیتی خود را تقویت کند و در برابر فشارهای داخلی و منطقه‌ای تاب‌آوری بیشتری از خود نشان دهد. این امر مؤید آن است که در روابط نامتقارن، طرف ضعیف‌تر الزاماً فاقد عاملیت نیست، بلکه می‌تواند با بهره‌گیری هوشمندانه از محدودیت‌ها و فرصت‌ها، خودمختاری نسبی را حفظ کند.

در مجموع، رابطه ایران و اردن در دوره پهلوی دوم نمونه‌ای گویا از کارکرد روابط نامتقارن در غرب آسیا در دوران جنگ سرد است؛ رابطه‌ای که در آن، قدرت نه از طریق اجبار مستقیم، بلکه از مسیر پیوندهای اقتصادی، همسویی امنیتی و مدیریت تهدیدات مشترک اعمال می‌شود. این الگو، افزون بر روشن ساختن منطق سیاست خارجی ایران در این دوره، می‌تواند چارچوبی تحلیلی برای فهم روابط مشابه میان دولت‌های نابرابر در سایر بافت‌های منطقه‌ای نیز فراهم آورد.

پی‌نوشت

۱. ناصریسم، با ترویج جمهوری‌خواهی و پان‌عریسم و نفی رژیم‌های سلطنتی، از دید تهران تهدیدی بی‌ثبات‌کننده برای دولت‌های عربی و محیط امنیتی ایران محسوب می‌شد و شاه با ترکیبی از تقویت نظامی، دیپلماسی منطقه‌ای و همسویی محتاطانه با غرب تلاش می‌کرد جایگاه ایران در خلیج فارس و ثبات داخلی کشور را حفظ کند (U.S. Department of State, 1970).

کتاب‌نامه

اسناد و مذاکرات

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)، ۲۲۰/۱۹۷۱۱؛ ۲۲۰/۴۵۰۳؛ ۲۲۰/۱۴۶؛ ۲۲۰/۲۶۶۸۶؛ ۲۲۰/۱۳۲۶۴؛ ۲۲۰/۱۹۴۸۱؛ ۲۲۰/۱۵۱؛ ۲۲۰/۱۶۷۳۲؛ ۲۲۰/۵۹۱۴؛ ۲۲۰/۴۲۲؛ ۲۲۰/۴۶۷۵؛ ۲۲۰/۱۶۲۸۲؛ ۲۳۰/۳۴۳۰۳؛ ۲۳۰/۳۵۷۹۳؛ ۲۳۰/۲۷۲۳۷؛ ۲۳۰/۹۶۴۳؛ ۲۳۰/۲۸۱۸۰؛ ۲۴۰/۱۳۶۵۱۶؛ ۲۴۰/۱۳۶۰۵۹؛ ۲۴۰/۱۳۲۹۸۰؛ ۲۴۰/۲۴۵۰۳؛ ۲۶۴/۲۹۱۴۸؛ ۲۹۷/۴۷۰۷۵؛ ۲۹۷/۵۱۶۵۶؛ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام)، ۱۸/۳۸/۰/۴۸؛ ۱۸/۱۵/۲/۱/۴۸؛ ۱۸/۶/۲/۱/۴۸؛ ۲۱/۵۴/۲/۲۶۲؛ ۲۳/۷۳/۰/۱۰؛ ۲۳/۷۳/۰/۱۳؛ ۲۳/۷۳/۰/۱۲؛ ۲۳/۷۳/۰/۴

ابزار اقتصادی در خدمت استراتژی سیاسی: ... (امیرحسین داودوندی و مسعود بیات) ۳۳

مشروح مذاکرات مجلس شانزدهم شورای ملی، جلسه ۱۵۳

مشروح مذاکرات مجلس هجدهم شورای ملی، جلسه ۱۱۷

نشریات

اطلاعات، ش. ۶، ۶۹۹۰، ۱۳۲۸/۵/۶

اطلاعات، ش. ۷۰۸۰، ۱۳۲۸/۸/۲۵

اطلاعات، ش. ۱۰۰۴۹، ۱۳۳۸/۸/۸

اطلاعات، ش. ۱۰۰۵۵، ۱۳۳۸/۸/۱۵

اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۰، ۱۳۵۳/۱۰/۱۴

اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۱، ۱۳۵۳/۱۰/۱۵

اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۲، ۱۳۵۳/۱۰/۱۶

اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۳، ۱۳۵۳/۱۰/۱۷

اطلاعات، ش. ۱۴۶۰۴، ۱۳۵۳/۱۰/۱۸

اطلاعات، ش. ۱۶۳۴۸، ۱۳۵۹/۱۱/۱۱

کیهان، ش. ۲۰۷۹، ۱۳۲۸/۱۲/۲۴

کیهان، ش. ۵۱۱۷، ۱۳۳۹/۵/۲

کیهان، ش. ۵۱۲۱، ۱۳۳۹/۵/۶

کیهان، ش. ۵۱۲۵، ۱۳۳۹/۵/۱۱

کتاب و مقالات فارسی

بیگدلی علی. (۱۳۶۸). *تاریخ سیاسی و اقتصادی عراق*. تهران: موسسه مطالعات و انتشارات تاریخی میراث ملل.

پروازی، مریم. (۱۳۸۶). *نقش و تأثیر امام در سوریه و اردن*. مشهد: قاف مشهدالرضا(ع).

تاریخ معاصر کشورهای عربی ۱۹۷۰-۱۹۱۷. (۱۳۶۰). ترجمه محمدحسین شهری. تهران: آوا.

رئیس‌نژاد، آرش. (۱۴۰۳). *شاه و شطرنج قدرت در خاورمیانه؛ ایران، کردهای عراق و شیعیان لبنان ۱۳۵۷-۱۳۳۶*. ترجمه پریسا فرهادی. تهران: نی.

فردوست، حسین. (۱۴۰۰). *ظهور و سقوط سلطنت پهلوی*. ج ۱. تهران: اطلاعات.

قاسمیان، روح‌الله؛ میرعبدالحی، سید بهادر؛ فخاری، رامین. (۱۴۰۱). *ارزیابی تحلیلی روابط سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و اردن (۲۰۱۱-۲۰۲۲)*. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی. ۱۲(۴۴)، صص ۲۱۶-۲۳۳.

۳۴ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

- قدر، منصور. (۱۳۴۸). کشور اردن هاشمی. امان: بی‌نا.
- کسرای، محمد سالار و اصغری، بهزاد. (۱۴۰۳). ساخت‌یابی برنامه توسعه در ایران پس از انقلاب. *تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران*، ۱۳(۲)، صص ۳۲۹-۳۵۷.
- گازیروسی، مارک و دیگران. (۱۳۹۴). سیاست و حکومت در خاورمیانه و شمال آفریقا. ترجمه عسکر قهرمان‌پور. تهران: امیرکبیر.
- مناقبی، محمدرضا. (۱۳۷۵). اردن. تهران: وزارت امور خارجه.
- مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی (مپس). (۱۴۰۰، ۴ تیر). ارزیابی مناسبات ایران و اردن. بازایی شده از <https://psri.ir/?id=kii5klxf>
- نجاتی، غلامرضا. (۱۳۷۹). تاریخ سیاسی بیست و پنج‌ساله ایران. تهران: رسا.
- یاسینی، سید اسماعیل. (۱۴۰۰). درآمدی بر سیاست خارجی پادشاهی اردن هاشمی. تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

منابع عربی

- ذنون، فواز موفق. (۲۰۱۳). العلاقات الأردنية - الإيرانية ۱۹۸۰-۲۰۰۳: دراسة سياسية. *مجله دراسات إقليمية*، ۱۰(۲۹)، ۱۹۱-۲۲۴. جامعة الموصل - مركز الدراسات الإقليمية.
- الصرايرة، محمد موسى. (۲۰۰۴). موقف الأردن من الحرب العراقية-الإيرانية (۱۹۸۰-۱۹۸۸). اردن: مركز البحث العلمي، جامعة مؤتة.

منابع انگلیسی

- al-Mobidien, Mohannad. (2016, December 27). Jordan-Iran relations: History and future. *International Institute for Iranian Studies (Rasanah IIIS)*. <https://rasanah-iiis.org/english/?p=2342>
- Ben Hammou, Salah., & Powell, Jonathan. (2025). Following the Free Officers: Explaining the politics of coup contagion and containment. *International Studies Review*, 27(4), Article viaf033. <https://doi.org/10.1093/isr/viaf033>
- Hudson, Michael C. (1972). Developments and setbacks in the Palestinian resistance movement, 1967-1971. *Journal of Palestine Studies*, 1(3), 18-36. <https://www.palestine-studies.org/en/node/38187>
- Irvine, Verity.Elizabeth., Jaber, Kamel.S.Abu., Bickerton, Ian.J. (2026, January 31). Jordan. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Jordan>
- Türk, Kerem. (2025). Strategic alignments under fire: Iran's Pahlavi-era alliances and the balance of threat framework. *The Journal of Iranian Studies*, 9(2), 453-484. <https://doi.org/10.33201/iranian.1740348>

- U.S. Department of State. (1958, August 12). *Arab nationalism as a factor in the Middle East situation* (Special National Intelligence Estimate 30–3–58, Document 40). In *Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Volume XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula*. Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v12/d40>
- U.S. Department of State. (1958, July 29). Issues arising out of the situation in the Near East (Paper prepared by the National Security Council Planning Board, Document 35). In *Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Volume XII: Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula*. Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v12/d35>
- U.S. Department of State. (1966, May 21). The Arab threat to Iran (Intelligence Memorandum No. 1355/66, Document 139). In *Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume XXII: Iran*. Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v22/d139>
- U.S. Department of State. (1970, September 3). Iran's international position (Special National Intelligence Estimate 34–701, Document 86). In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume E–4: Documents on Iran and Iraq, 1969–1972*. Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d86>
- Womack, Brantly. (2016). *Asymmetry and International Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.